

Jistota nebo pružnost obchodní smlouvy?

Josef BEJČEK

I. Pacta sunt servanda, condiciones mutantur

Tradiční zásada, že smlouvy mají být dodržovány, je přímo existenčním principem soukromoprávní (a zčásti i veřejnoprávní) regulace. Jde o logický doplněk principu svobodné smluvní vůle; bere-li na sebe smluvní strana dobrovolně a svobodně určitý závazek, poskytuje tím své rovněž svobodně se zavázavší protistraně jistotu (nebo alespoň pravděpodobnost podstatně vyšší než při mimosmluvní kooperaci), že své povinnosti ze svobodně uzavřené smlouvy splní, a nebo případně (dobrovolně, s potenciální hrozbou státního donucení, nebo za jeho přímého použití) nahradí újmu vzniklou nesplněním závazku.

Smluvní svoboda znamená svobodu kontraktace, nikoliv svobodu neplnění smluvních závazků – jen tak může být smluvní svoboda jednotlivce nebo organizace považována za základ svobodného podnikatelského systému. Každodenní nespočetné smluvní kontakty mezi kupujícími a prodávajícími umožňují, aby se projevil ekonomický zákon nabídky a poptávky. Kontrakt je přitom nástrojem, který poskytuje oběma stranám určitou právní jistotu a chrání strany navzájem před zlou vůlí druhého. Smlouvu je možné chápat i jako nástroj; s jehož pomocí si lidé (někdy dokonce za pomoci právníků) stanovují soukromou soustavu pravidel k zabezpečení jednotlivého obchodu nebo osobního vztahu.

Smlouva je z tohoto hlediska nástrojem k definování a kontrole určité situace. Smlouva je vlastně ztělesněním soukromoprávního systému, neboť má ve většině případů (tam, kde není omezena kogentními právními normami) přednost před „veřejným“ právním systémem, tvořeným dispozitivními právními normami. Smlouva je vlastně výsledkem výměny právně vynutitelných příslibů stran¹. Pokud je dán příslib nikoliv svobodně, ale pod nátlakem (třeba i zákonným – srov. dřívější úpravu tzv. zákonné kontraktační povinnosti v hospodářském zákoníku), je buď zpochybněna samotná platnost smlouvy, anebo (jako tomu bylo v případě zákonné kontraktační povinnosti) smlouva formálně existuje, ale je prázdňným a často reálně nesplnitelným a nevynutitelným „exekučním výměrem“.

Přijetím obchodního zákoníku byla tzv. zákonná kontraktační povinnost odstraněna a jediným důvodem, z něhož nyní může vzniknout povinnost uzavřít smlouvu, je dobrovolně převzatý závazek ve smlouvě o uzavření smlouvy budoucí (pactum de contrahendo).

¹Srov. Dunfee, T. W., a kol.: *Modern Business Law*, Random House Business Division, New York, 1984. Rachman, D. J. – Mescon, M. H.: *Business Today*, Random House Business Division, New York, 1985. Zajímavé postřehy k této otázce uvádí Hajn, P.: *Efektivnost hospodářského práva*, UJEP Brno, 1980.

Z našeho práva tak zmizel pseudosmluvní mutant povinně (a často i nechtěně) uzavíraných smluv na základě oné kontraktační povinnosti. Povinná kontraktace byla typickým případem „*contradictio in adiecto*“, neboť znamenala popření principu svobodné kontraktační vůle (subjekt byl v určitých případech *povinen* projevit svoji *svobodnou* smluvní vůli) a transformaci smlouvy v plánovací instrument za cenu zdeformování nebo až popření její podstaty.

Nevole (subjektivní motiv) nebo nemožnost (objektivní skutečnost) splnit smluvní závazky však nemusí pramenit jen z faktu povinného uzavření smlouvy. Vyšší míra právní jistoty dosažená díky uzavření smlouvy by přišla vniveč, pokud by nebyly právem stanoveny velmi přesné podmínky, za nichž je možné porušit zásadu „*pacta sunt servanda*“. Objektivní realita i subjektivní zájmy stran podléhají přirozeně i po uzavření smlouvy často dynamickým změnám, ale právní relevanci právních skutečností, vedoucích ke změně nebo zániku závazku, mají tyto změny jen v zákonem nebo smlouvou (nevylučuje-li to kogentní právní norma) stanovených případech.

Některé z těchto skutečností nemůže zákonodárce kazuisticky vyjmenovat, a proto je odsouvá do kategorie neurčitých pojmů, obsahově upřesňovaných ad hoc judikaturou. Tímto pochopitelným postupem právo jako systém určitých pravidel potlačuje poněkud (ovšem na úkor jednoznačnosti a přesnosti těchto pravidel) nevýhodu spočívající v tom, že se „pravidla nepokoušejí obsáhnout více podmínek než ty, které je třeba brát v úvahu v běžných případech“².

Výrazná potřeba předběžné (normativní) právní jistoty v obchodních vztazích a jen omezená přípustnost právní jistoty následné (judiciální) však nedovoluje připustit takovou neurčitost (nezávaznost) smluv, která by směřovala proti původně projevované smluvní vůli stran a zvýhodňovala jednoho z partnerů, jemuž by se tak zákon při porušení zásady rovnosti stran stal nástrojem bonifikace za vlastní neserióznost nebo nerozhodnost. Za právně relevantní mohou být zákonem prohlášeny jen ty ze spleti motivů vedoucích ke změně či mimořádnému zániku závazků, které jsou nejen spravedlivé³, ale též dostatečně přesně určitelné a předvídatelné⁴. I různé neurčité pojmy z oblasti morálky a etiky musejí mít svoje normativní zakotvení⁵. Jediným z tohoto hlediska zcela nesporným a „přirozeným“ důvodem změny nebo zrušení závazku je vlastně jen dohoda stran. Nicméně i tento důvod je zakotven v právu (srov. § 493 obč. zák.), a tím spíše je to nezbytné u důvodů méně zřejmých, byť i ty musejí být rozumně předvídatelné⁶, mají-li plnit funkci

²Pszczołowski, T.: Pravidla účinného jednání, Mladá fronta, Praha 1976, str. 48.

³Ve smyslu reflexe „přirozeného rudimentu spravedlnosti“ jakožto přirozené reakce a způsobu chování – srov. Weinberger, O.: Přirozené právo a právní argumentace, Právník č. 3/1993, str. 193–202.

⁴Tak by např. bylo absurdní stanovit, že smluvní partner je povinen přistoupit na změnu smlouvy (nebo dokonce že se smlouva určitým způsobem mění *ex lege*), pokud to vyžadují zásady slušnosti, poctivého obchodního styku či obchodní zvyklosti. Mnohem přesnější a proto přijatelné jsou zákonné formulace, umožňující vyvázat se za přesně stanovených podmínek z plnění smluvních povinností pro zmaření základního účelu smlouvy (viz dále) nebo při tak podstatné změně okolností oproti situaci při uzavření *pacta de contrahendo*, která by požadavek po uzavření realizační smlouvy činila nerozumným.

⁵Srov. Ovečková, O.: Slušnost v obchodních vřátech, Právní ohor č. 7/1992, str. 630–638.

⁶Srov. Beale, H.: Remedies for Breach of Contract, Sweet & Maxwell, London 1980, str. 10.

(de)motivace určitého chování⁷.

Zajištění závazků

Nejistota smluvního vztahu je potlačována celou soustavou možných způsobů *právního i mimoprávního zajištění*, a to preventivního i následného, které vytvářejí jakousi zabudovanou či vestavěnou („built-in“) jistotu, že oprávněný obdrží smluvené plnění (nebo alespoň jeho část či náhradku). Dobře zvolené a vhodně koncipované zajištění závazku by též mělo zabránit tomu, aby porušitel smlouvy na jejím nesplnění profitoval. Současné zajišťovací instituty činí rozhodovací situaci transparentní pro dlužníka, neboť kvantifikují důsledky nesplnění jeho povinností.

Potřeba právního zajištění závazků v direktivní ekonomice byla substituována rozsáhlými přerozdělovacími procesy, zásahy státu do existence závazkových vztahů a faktickou státní zárukou za existenci právních subjektů⁸. Argumentace, že socialistické organizace, hospodařící na základě centrem určeného plánu, jsou přece důvěryhodnými dlužníky, patří spíše do oblasti ideologie. Narůstající platební neschopnost i dramatický vzrůst počtu arbitrážních sporů v osmdesátých letech ostatně tuto představu (přání) v praxi vyvrátily.

Postupující deatizace a privatizace našeho hospodářství znamenala mj. i značné oslabení státního paternalismu nad závazky státních organizací a samostatnou odpovědnost a existenční nejistotu u soukromých podnikatelů, obchodních společností, ale i u státních podniků. Novela občanského zákoníku a přijetí zákoníku obchodního musely proto mj. být i rozhodnými kroky k renesanci právních nástrojů zajištění závazků. Podrobný rozbor této problematiky není v tomto kontextu účelný a podává se jinde.

Podmínky

Obsahem smluvních projevů mohou za současné právní úpravy být i různé *podmínky*. Je to výrazem nejistoty v obchodních vztazích, která často neumožňuje odpovědně převzít právní závazek nepodmíněně. Pro případ, že se situace vyvine příznivě, mají smluvní strany přece jen jakousi právní jistotu v podmíněné smlouvě. Hospodářský zákoník před novelizací z r. 1990 podmíněné právní úkony neuznával a považoval podmínky za neplatné, samotný úkon však za platný. Efekt tohoto řešení byl přinejmenším dvojitý: „inflační“ uzavírání nereálných hospodářských smluv na jedné straně a snaha vyhnout se pokud možno kontraktaci v nejistých podmínkách a ev. plnit až bezsmluvně na straně druhé.

⁷Tak zejména u možnosti jednostranné změny nebo zrušení závazku musí být podmínka předvídatelnosti takového kroku druhou stranou splněna – srov. Harris, D.: Incentive to Perform, or Break Contracts, teze přednášky u PrF MU v Brně dne 23. 10. 1992, str. 6, 11. Náš obchodní zákoník tomuto požadavku vyhovuje – srov. § 344 a násl.

⁸Na této skutečnosti, že subjekty hospodářské aktivity nebyly vystaveny *fakticky* hrozbě svého zániku v důsledku neplnění svých závazků, nic nezměnily ani schizofrenní situace, kdy právo např. deklarovalo vzájemnou neodpovědnost a vzájemné neručení státu a státních podniků a tzv. orgány hospodářského řízení a vedení státních podniků se v praxi chovaly úplně jinak, a to i když jejich ručení nebylo jiným zákonem upraveno; srov. např. § 5 zákona č. 111/1990 Sb. o státním podniku.

Podmínky jsou takové složky právního úkonu, které jeho účinnost vážou na nejistou a neznámou okolnost. Vzhledem k absenci úpravy podmínek v obchodním zákoníku použije se i na obchodní vztahy beze změn úprava v § 36 zákoníku občanského. Ten rozlišuje tradičně podmínky odkládací (suspensivní), které způsobují vznik účinků právního úkonu až když nastanou a rozvazovací (rezolutivní), které svým vznikem účinky již nastalé naopak ruší. Podle § 36 odst. 5 obč. zák. platí, že v pochybnostech je podmínka považována za odkládací.

Podmínka nesmí být nemožná, jinak se k ní nepřihlíží. Nemožná podmínka odkládací, na níž závisí vznik závazku, způsobuje neplatnost smlouvy jako celku (neboť je nemožné, aby nemožná podmínka byla splněna a závazek poté vznikl). K nemožné podmínce rozvazovací se nepřihlíží – protože nemůže podmínka nastat, je právní úkon nepodmíněný. Podmínka musí být v souladu s právními předpisy (musí být dovolená). Vyplyvá to z ustanovení § 39 obč. zák., podle něhož je neplatný právní úkon, který svým obsahem nebo účelem odporuje zákonu nebo jej obchází anebo se přiči dobrým mravům. Je-li podmínka (jako část právního úkonu) z těchto důvodů neplatná, nemá to vliv na platnost ostatního obsahu právního úkonu, pokud z povahy právního úkonu nebo z jeho obsahu anebo z okolností, za nichž k němu došlo, nevyplývá, že tuto část nelze oddělit od ostatního obsahu (srov. § 41 obč. zák.).

Občanský zákoník upravuje s platností pro obchodní vztahy též tzv. *potestativní podmínku*, tj. takovou, jejíž splnění či nesplnění je v moci některé ze stran, čehož by mohla využít ve svůj prospěch a v neprospěch partnera (§ 36 odst. 4 obč. zák.). Zmaří-li záměrně (což se dá vyložit jako přímý úmysl) splnění podmínky účastník, jemuž je nesplnění podmínky na prospěch, k nesplnění podmínky se nepřihlíží a právní úkon se stane nepodmíněným. Pokud je naopak podmínka splněna, ale stane se tak v důsledku záměrného protiprávního jednání účastníka, jemuž je splnění podmínky na prospěch, právní úkon se stává rovněž nepodmíněným (ke splnění podmínky se nepřihlíží).

Podmínkám ve smluvních projevech se blíží tzv. *iluzorní sliby*, které porušují zásadu adekvátního protiplnění, a tím se dostávají do rozporu s principem dobrých mravů v poctivém obchodním styku. Typickým iluzorním slibem je potestativní podmínka, závisící na uvážení a libovůli jedné ze stran. Takovým iluzorním slibem mohou být různé zrušující nebo omezující klauzule (např. když jeden z partnerů má právo podle smlouvy kdykoliv bez předchozího oznámení odstoupit od smlouvy) nebo sliby založené na nepravděpodobných podmínkách (ty by snad byly postizitelné jako neplatné části právních úkonů, obcházející účel zákona – závaznost smluv) anebo tzv. „Output/Requirements Contracts“⁹, v nichž se výrobce zavazuje prodat kupci veškerou produkci (output) nebo se kupující zavazuje koupit vše, co prodávající požaduje (requires). V takových případech soudy často považují kontrakty za neplatné pro nedostatek určitého protiplnění (není jasné množství zboží, které má být prodáno nebo koupeno. V našich podmínkách by bylo možné uvažovat o neplatnosti takových úkonů, pokud jimi vyjadřovaný projev vůle je neurčitý (tzn. svým obsahem) nebo nesrozumitelný (tzn. způsobem projevu – srov. § 37 odst. 1 obč. zák.).

⁹Srov. Dunfee, T. W. a kol.: cit. práce, str. 172 a násl.

Předsmluvní stádium

Za jistý druh „stupňovitosti“ kontraktu z hlediska právní jistoty a současně i za druh samostatného podmíněného kontraktu je možno považovat smlouvu o smlouvě budoucí (*pactum de contrahendo*).

Institut přípravné smlouvy má v podmínkách tržní ekonomiky mimořádný význam, protože umožňuje podnikatelům zjednat si určitou právní jistotu, odpovídající daným okolnostem a zejména si v předstihu vytvářet jisté právní zázemí pro uzavření konečných (realizačních) smluv, až k tomu budou vytvořeny potřebné (materiální, odbytové, finanční a jiné) předpoklady. Současně je právní úprava dostatečně flexibilní, aby v případě, že vhodné podmínky nenastanou nebo se podstatně změni původní předpokládané okolnosti, uzavření realizačních smluv nevyžadovala. Již tedy samotné předsmluvní stádium může díky *pactum de contrahendo* (zejména v dlouhodobějších nebo alespoň v předstihu koncipovaných obchodních vztazích) snížit nejistotu (alespoň ohledně získání partnera v potřebnou dobu), ale tím též přirozeně snižuje dříve teoreticky neomezenou flexibilitu při volbě obchodního partnera.

Kogentní ustanovení § 289 obč. zák. koncipuje závazek uzavřít budoucí smlouvu buď jako jednostranný nebo oboustranný. Pro vznik přípravné smlouvy je nutné v *písemné formě* se dohodnout na *době uzavření* budoucí smlouvy a na *předmětu plnění* budoucí smlouvy, který musí být určen alespoň obecným způsobem. Bez dohody tímto způsobem a o těchto náležitostech smlouva o uzavření budoucí smlouvy nevznikne – mohlo by nanejvýš jít o nějaký druh předsmluvní nepojmenované dohody, z níž by však automaticky nevyplývaly pro smluvní strany ty povinnosti a oprávnění, která dispozitivně zakládá řádně uzavřená typová přípravná smlouva.

Určuje-li se obsah konečné (realizační) smlouvy, platí dispozitivní pravidlo, že rozhodující je *účel*, který byl zřejmě sledován uzavřením budoucí smlouvy, *s přihlídnutím k okolnostem uzavření pacta de contrahendo a k zásadě poctivého obchodního styku*.

Zásada právní jistoty vyžaduje, aby povinnost uzavřít konečnou smlouvu byla časově nebo jinak omezena. Jestliže oprávněná strana vyzve stranu povinnou k uzavření realizační smlouvy a povinná strana nekontrahuje, platí ze zákona (ale dispozitivně!) jednorozhodující *promlčecí lhůta* k určení obsahu smlouvy soudem nebo k uplatnění nároku na náhradu škody. Smlouva přípravná však může stanovit i lhůtu jinou (tedy i ev. kratší). Zákon stanoví (v *dispozitivním* ustanovení § 292 odst. 2 obč. zák.), že sjednaná lhůta nemůže být delší než promlčecí doba podle § 391 a násl. tohoto zákona.

Jestliže povinná strana nemí stranou oprávněnou vyzvána v době určené ve smlouvě ke splnění závazku kontrahovat, závazek uzavřít budoucí smlouvu *zaniká*. Jde opět o dispozitivní ustanovení, které může být vyloučeno nebo pozměněno dohodou stran, což může poskytnout výhody právu znalému a obrátnému kontraktérovi.

Další případ prekluze je upraven v § 292 odst. 5 obč. zák. Protože přípravné smlouvy jsou uzavírány v určitém předstihu, musí právo reagovat na eventuelní změny situace. Uplatňuje se tu tzv. „*clausula rebus sic stantibus*“ (doložka nezměněných okolností). Jestliže se okolnosti, z nichž strany při uzavření přípravné smlouvy zřejmě vycházely, změnilo do té míry, že nelze na zavázané straně rozumně požadovat, aby uzavřela konečnou smlouvu a jestliže strana zavázaná bez zbytečného odkladu tuto změnu okolností

oznámila straně oprávněné, pak zaniká závazek uzavřít budoucí smlouvu i závazek doplnit chybějící obsah smlouvy. Jde však opět jen o dispozitivní úpravu, umožňující odchýlené řešení ve smlouvě.

II. Pacta mutantur

Právní normy i právní vztahy na jejich základě vzniklé jsou samotným faktem své existence prostředkem zajištění v tom nejširším slova smyslu, neboť znamenají jasnější vymezení pravidel ve vzájemných vztazích, které by jinak byly velmi neurčité. Tato konzervativní, stabilizační funkce práva¹⁰ má však svoje přirozené hranice a nesmí znemožnit odpovídající reakci obchodních partnerů na změněné podmínky. Protože každá změna v právním vztahu může potenciálně konkurovat zajišťovací funkci práva, může se odehrávat jen v přesně vymezeném zákonném rámci a podle určených pravidel. Dosah některých změn závazků má v řadě případů velmi blízko k účinkům zániku závazků a i z toho důvodu je nutné právně zabezpečit, aby se ani cestou změn závazků nedala zásadně vychýlit rovnováha v postavení obchodních partnerů a aby zejména ohrožena proti vůli věřitele jeho práva.

Mezi změnou a zánikem závazku je kvalitativní rozdíl. I když z nejobecnějšího pohledu je i zánik změnou předcházejícího stavu (neboť negace je druhem změny předchozího stavu), z praktického hlediska by takový klasifikační přístup byl neúčelný. V právu je třeba minuciózněji rozlišovat případy, kdy závazkový právní vztah existuje (byl v pozmeněné podobě) a kdy již změny dosáhly takového stupně, že vztah existovat přestal. Z neexistujícího (zaniknuvšího, jakož i z nevzniknuvšího) právního vztahu nelze odvozovat žádná oprávnění a povinnosti.

Obtížné je odlišení změny a zániku závazku zejména v případech, že se zaniklý závazek nahrazuje modifikovaným závazkem novým (privativní novace) a nebo že závazek zaniká tzv. narovnáním. Ani tzv. kumulativní novace (založení nového závazku vedle závazku původního) nemusí být vždy bezproblémová, zejm. pokud se nový závazek týká v nějaké podobě i práv a povinností z trvajících závazků původního (nešlo by pak jen o novaci, ale o simultánní smluvní změnu původního závazku a jeho novaci).

Princip svobody smluvní vůle, charakteristický pro oblast soukromého práva, se uplatní jako dominantní i při změnách závazků. Může být však zákonem nebo předchozí dohodou stran modifikován. Soukromoprávní charakter obchodních závazkových vztahů je přirozeně neslučitelný s takovými zákonnými úpravami změn závazků, které autonomii stran a jejich smluvní volnost omezovaly s poukazem na tzv. celospolečenský zájem¹¹. Při změnách závazků *neplatí* mechanicky svádívá analogie, podle níž by se jednostranně vzniklý závazek mohl měnit také jen jednostranně a nikoliv oboustranně a naopak, že by dvoustranně vzniklý závazek mohl být měněn jen dvoustranně a nikoliv jednostranným způsobem. Existují výjimky a omezení v obou směrech¹².

¹⁰K funkcím práva srov. blíže Hajn, P.: cit. práce a literatura tam uvedená.

¹¹Srov. např. § 125 hospodářského zákoníku, který vytvářel analogii hypertrofované kontraktační povinnosti a ukládal v taxativně vymezených případech stranám, aby povinně závazkový vztah změnily.

¹²Tak např. jednostranně vzniklý závazek veřejného příslibu (§ 850 a násl. obč. zák.) nemůže být po jeho přijetí odvolán (ledaže by tato možnost obsahovalo vyhlášení příslibu) a naopak dvoustranně

Změny závazku se mohou týkat všech prvků právního vztahu, tedy *subjektů, předmětu i obsahu*, a to jednotlivě i v různých kombinacích změněných prvků.

Důležitá je i otázka *forem* či způsobů, jimiž se původní závazek mění. V zásadě platí, že způsob změny závazku závisí na podmínkách jeho vzniku. Vzhledem k zásadnímu konsensálnímu vzniku závazků v obchodním právu nemá již toto pravidlo takovou váhu, jakou mívalo ještě za platnosti hospodářského zákoníku, kdy vznikala řada závazků jednostranně, povinně, z tzv. opatření orgánů hospodářské arbitráže apod. Závazek může být změněn i *ze zákona*¹³. Tyto případy jsou však poměrně vzácné a jejich rozsah je nesrovnatelný s povinně měněnými závazky v direktivní ekonomice.

Změny v předmětu závazku nemohou být z povahy věci omezovány náročnými formálními požadavky. Změny v subjektech závazků a v jejich obsahu, které jsou zakotveny smluvně, musejí mít písemnou formu v případech, kdy příslušný smluvní typ vyžaduje k platnosti písemnou formu (srov. § 272 odst. 1 obč. zák.) a tehdy, obsahuje-li písemně uzavřená smlouva výslovné ustanovení, že změna je možná jen v písemné formě. U smluvních typů upravených i pro obchodní vztahy jen v zákoníku občanském, se tato povinná forma změny závazků týká všech písemně založených závazků bez ohledu na doložku o formě změny (srov. kogentní ustanovení § 40 odst. 2 obč. zák.). Změny v subjektech závazkového vztahu podléhají navíc rozsáhlé a podrobné zákonné úpravě, která řeší formální otázky speciálně¹⁴ a upravuje i související změny v obsahu závazku.

Právní úprava změn závazků je obsažena převážně v občanském zákoníku (prodlení dlužníka a věřitele, změna dohodou stran, postoupení pohledávky, přistoupení k závazku, poukázka a poukázka na cenné papíry). Obchodní zákoník upravuje prodlení věřitele a dlužníka komplexně (§ § 365 – 372 obč. zák.), čímž vylučuje použitelnost ustanovení § § 517 – 523 obč. zák. pro obchodní vztahy, ovšem s výjimkou smluv podle § 261 odst. 6 obč. zák., které se řídí jen ustanoveními občanského zákoníku. Úprava prodlení dlužníka a věřitele je v obchodním zákoníku zařazena konzistentně ve zvláštním dílu o porušení smluvních povinností a jeho následcích. Zvláštní marginální rubriku o změnách závazků obchodní zákoník neobsahuje a tuto otázku upravuje na několika místech (např. § 69 odst. 4, § 324 odst. 3 a § 477 odst. 3 obč. zák.).

Dohoda

I když by se možnost *změny závazku dohodou* dala odvodit z obecných zásad smluvní volnosti, je v zájmu právní jistoty navíc zákonem *výslovně povolena* (§ 516 obč. zák.). Účastníci mohou dohodou změnit vzájemná práva a povinnosti – je však samozřejmé, že

vzniklý závazek může být jednostranně změněn postoupením pohledávky (není-li to smluvně vyloučeno). Dvoustranně vzniklý závazek může být za určitých podmínek také změněn jednostranně dlužníkem tak, že dlužník poskytne jen částečné plnění (čímž mění nejméně termín splnění celé dodávky a v případě, že část závazku zanikne pro nemožnost plnění zbytku, mění se i předmět závazku).

¹³Srov. např. kogentní ustanovení § 324 odst. 3 obč. zák.

¹⁴Srov. např. § 524 odst. 1 § 531 odst. 3 obč. zák. Z této úpravy vyplývá, že postoupení pohledávky a převzetí dluhu musejí mít *písemnou formu* i v těch případech, kdy se mění subjekt závazku vzniklého na základě *ústní smlouvy* nebo závazku uzavřeného nepovinně písemně a *bez doložky o povinné písemné formě eventuálních změn* (podle § 272 odst. 2 obč. zák.).

povinnosti stanovené kogentními normami platně měněny (snižovány) dohodou stran být nemohou.

Dohoda musí být jasná a musí z ní být patrná vůle ke změně původního závazkového vztahu a rozsah změn, jinak by mohla být nová dohoda považována za nový závazek (kumulativní novaci), pokud by splňovala náležitosti potřebné ke vzniku závazku a pokud by obstála vedle závazku původního. Z tohoto důvodu lze doporučit *písemnou formu* dohody o změně závazku, i když *obecně* není zákonem předepsána.

Přestože dohodou by se měla měnit jen *vzájemná* práva a povinnosti, vztahuje se i na změněnou dohodu zajištění práv, jichž se dohoda týká a jsou tak dotčena i práva osob poskytujících zajištění za jiných původních podmínek. Proto se v právní úpravě šetří práva ručitele tím, že nemusí s dohodou souhlasit a může v tom případě namítat proti věřiteli vše, co by mohl namítat, kdyby k dohodě nedošlo. Zákon (§ 516 odst. 3 obč. zák.) hovoří sice jen o ručiteli, ale z povahy věci je zřejmé, že stejný postup by se uplatnil i při jiných způsobech zajištění závazku.

Pokud by byla uzavřena dohoda, která by deklarovala svoji platnost na *veškerá* práva mezi účastníky, chrání zákon tu stranu, která by se použitím tak neurčitěho vymezení mohla dostat do nevýhodné situace. Dohoda tohoto typu se ze zákona považuje za neúčinnou vůči takovým právům, na něž nemohl účastník pomyslet. Možný důkaz opaku by mohl vést druhý účastník.

Prodlení dlužníka

Změnou závazku je i *prodlení dlužníka*. Vzhledem ke komplexní úpravě prodlení dlužníka se pro relativní a absolutní obchodní vztahy nepoužije úprava v občanském zákoníku, ale § § 365 – 369 obč. zák. Úprava v § 517 – 521 obč. zák. je však použitelná v tzv. absolutních neobchodech (§ 261 odst. 6 obč. zák.).

Zákonná definice prodlení dlužníka (§ 365 obč. zák.) je širší než význam tohoto pojmu v obecném jazyce. Prodlením není jen *včasné nesplnění* závazku až do okamžiku jeho zániku, ale i *splnění nikoliv řádně (bezvadně)*, byť by bylo třeba i včasné. Obě podmínky (řádnoho a včasného plnění) nemusí být tedy splněny současně, ač k takové interpretaci formulace zákona svádí. Formálně logicky by bylo nejpřesnější asi vyjádření „řádno a/nebo včas“, které však naráží na jazykovou tradici a spisovnou normu českého jazyka. Zákon vymezuje prodlení i negativním způsobem: pokud nemá povinnost dlužníka ze závazku splněna řádně a včas, ale je tomu tak *v důsledku prodlení věřitele*, nejedná se o prodlení. Předpokladem je existence příčinné souvislosti mezi prodlením věřitele (srov. definici v § 370 obč. zák.) a zdržením (vadností) plnění dlužníka.

Žádná jiná smluvní definice prodlení dlužníka nebo vymezení případů, kdy nejde o prodlení, nemohou být vzhledem ke kogentnímu charakteru § 365 platné. Ani tzv. okolnosti vylučující odpovědnost (§ 374 obč. zák.) nevylučují vznik prodlení, ale jen právě eventuální odpovědnost za škodu. Subjektivní stránka věci není vůbec relevantní, prodlení má *objektivní charakter*.

Hlavní obsah závazku se subsidiárně nemění a věřitel má ze zákona právo trvat při prodlení dlužníka na *řádnoém plnění závazku* (tedy bylo-li plněno včas, ale vadně; pokud

bylo poskytnuto plnění bezvadné, ale opožděné, nelze z tohoto hlediska samozřejmě trvat na ničem, kromě odpovědnostního postihu). Tato úprava je subsidiární a použije se jen v případech, kdy nároky věřitele nejsou zákonem (nebo smluvně) vymezeny jinak. Motivací tohoto podpůrného řešení je posílení pozice věřitele.

Prodlení dlužníka se obsah závazku mění v závislosti na tom, zda dlužník je v prodlení s plněním *nepeněžitěho* závazku nebo závazku peněžitěho. V prvním případě přechází na dlužníka *ex lege nebezpečí škody na věci* (pokud je nenesl již předtím). Smluvně je možné se od tohoto dispozitivního ustanovení § 368 odst. 1 obč. zák. odchýlit.

Při prodlení se splněním *peněžitěho závazku* je dlužník povinen platit z nezaplacené částky *úroky z prodlení*. Sazba úroků z prodlení může být sjednána ve smlouvě, ale pokud se tak nestalo, bude sazba úroků z prodlení o 1 % vyšší, než je sazba úroku požadovaná za úvěry bankou v sídle dlužníka.

Prodlení věřitele

Rovněž *prodlení věřitele* je formou změny závazku. Obchodní zákoník považuje přijetí řádně nabídnutého plnění věřitelem nikoliv za jeho právo, ale za povinnost¹⁵. Nepřijetí řádně nabídnutého plnění v rozporu s povinnostmi ze závazku nebo neposkytnutí spolupůsobení nutného ke splnění dlužníkovu závazku má tak za následek věřitelovo prodlení.

Obsah závazku se prodlením věřitele modifikuje tak, že se *mění ze zákona termín dlužníkovu řádného plnění až do doby, než prodlení věřitele pomine*. Další změnou je *přechod nebezpečí škody na věci*, pokud tato věc nebyla věřitelem protiprávně převzata a nebezpečí škody na ní nesl předtím dlužník. Spíše kumulativní novaci než změnou závazku je prodlením věřitele nově vzniklé právo dlužníka odstoupit za zákonem předvídaných okolností od smlouvy a požadovat náhradu způsobené škody. Potvrzením, a nikoliv změnou závazku, je i zákonem podpůrně deklarovaná povinnost věřitele i po svém prodlení splnit vůči dlužníkovi svoji povinnost (§ 371 odst. 1 obč. zák.).

Vadné plnění

Kogentní ustanovení § 324 odst. 3 obč. zák. zakládá změnu závazku při vadném plnění dlužníka *ex lege*. Pokud původní závazek nezanikne odstoupením věřitele, *mění se jeho obsah* v závislosti na nárocích věřitele vzniklých z vadného plnění a závazek zanikne až uspokojením těchto nových nároků. Konkrétní věcný obsah změn závazku závisí na vznesených nárocích věřitele. Tyto nároky se liší u jednotlivých druhů smluv a jsou v zásadě zákonem stanoveny dispozitivně.

Druhem vadného plnění je i *plnění částečné*, a to v těch případech, kdy částečné plnění neodporuje povaze závazku nebo jeho hospodářskému účelu, který byl vyjádřen ve smlouvě nebo v době uzavření smlouvy byl dlužníkovi znám. Pokud neúplné plnění nespĺňuje zákonem předvídané znaky, může být odmítnuto a věřitel by se přitom nedostal do prodlení.

¹⁵Srov. např. dikci § 329 obč. zák., který jako povinnost věřitele chápe i přijetí plnění částečného (a tím spíše plnění kompletního).

Plnění před stanoveným časem plnění (*předčasné plnění*) je při nazírání z úhlu pohledu probíraného tématu vlastně jednostranným konkludentním právním úkonem (návrhem), způsobilým změnit obsah závazku v otázce času plnění. Plnění předčasné vede ke změně času plnění zásadně jen v případě, že si předčasné nabídnuté plnění věřitel ponechá. Změna obsahu závazku v otázce času plnění se tak při předčasné nabídnutém plnění redukuje na změnu obsahu závazku dohodou stran konkludentním způsobem. Podpůrná zákonná úprava se však u jednotlivých smluvních typů může lišit.

Postoupení pohledávky (cese)

Smluvní postoupení pohledávky (změny v osobě věřitele) je upraveno i s platností pro obchodní vztahy jen v občanském zákoníku.

Základním principem cese je její *spravedlnost*, která je zajištěna tím, že právní postavení dlužníka vůči věřiteli se nesmí postoupením pohledávky zhoršit, ale na druhé straně ani nový věřitel (postupník, cesionář) nesmí získat cese výhodnější právní postavení, než měl původní věřitel (postupitel, cedent) v okamžiku postoupení pohledávky.

Obsah původního závazku zůstává *zachován* (tím se cese liší od privativní novace), a to včetně příslušenství postoupené pohledávky a všech práv s ní spojených; mění se jen osoba věřitele (tím se zase postoupení pohledávky liší od jejího zastavení).

Postoupení pohledávky je typickým abstraktním smluvním úkonem, k jehož platnosti nemusí být prokazován důvod smlouvy, ale postačí provedení úkonu v zákonem předepsané *pisemné formě*. Některé pohledávky však ze zákona (nebo ze smlouvy, které to umožňuje zákon) *postoupeny být nesmějí* – jde o pohledávky vázané přímo na osobu věřitele, pohledávky nepostižitelné výkonem rozhodnutí a pohledávky, u nichž je postoupení zakázáno dohodou věřitele s dlužníkem. Nedodržení formy postoupení nebo překročení závazku postoupení pohledávky způsobuje *neplatnost cese*. Postoupení části pohledávky, jakož i cese pohledávky podmíněné a pohledávky nesplacené se nezakazuje.

K platnosti postoupení pohledávky *není potřebný souhlas dlužníka* s výjimkou případů, kdy by postoupení pohledávky odporovalo dohodě věřitele s dlužníkem – pak by dodatečný souhlas dlužníka znamenal změnu původní dohody s věřitelem.

Postupitel je povinen splnit *informační povinnost* jak vůči dlužníkovi (který je oprávněn až do doručení zprávy o cese a o tom, kdo je novým věřitelem, plnit původnímu věřiteli), tak i vůči osobám, které poskytly zajištění v původním vztahu. Rovněž porušení této povinnosti může při existenci dalších zákonných předpokladů založit postupitelovu odpovědnost za vzniklou škodu.

Záruka, že se postavení nového věřitele oproti dlužníkovi nezhorší, spočívá v přechodu všech zajišťovacích práv spolu s pohledávkou, aniž se vyžaduje k platnosti zajištění cedované pohledávky souhlas osoby poskytující zajištění.

Možnost námitek dlužníka vůči novému věřiteli zůstává jakožto projev principu spravedlnosti zachována i po postoupení pohledávky ve stejném rozsahu, který byl možný v okamžiku cese. Aby se postupitel nemohl zbavit postoupením pohledávky na jiného věřitele hrozby započtení pohledávky dlužníkovi vůči sobě, je dlužník oprávněn použít své započitatelné pohledávky, které měl vůči postupiteli v době, kdy se dozvěděl o postoupení

pohledávky („oficiálně“ – tedy oznámením nebo prokázáním podle § 526 obč. zák.). Dlužník musí navíc svoje pohledávky způsobilé k započtení oznámit bez zbytečného odkladu postupníkovi. Dlužník takto může započíst vůči postupníkovi i takové původní pohledávky za postupitelem, které v době, kdy byla cese dlužníkovi notifikována, nebyly ještě splatné. Jde o konkrétní projev zásady, že s pohledávkou přecházejí na nového věřitele skutečně všechna práva s ní spojená (tedy i dlužníkové právo kompenzace).

Převzetí dluhu a přistoupení k závazku (intercese)

Převzetí dluhu je změnou závazku v osobě dlužníka; jako nový dlužník vstupuje do závazku třetí osoba a původní dlužník se zbavuje závazku, který nadále existuje jen se změněným dlužníkem (privativní intercese).

U *přistoupení k závazku* původní dlužník zůstává dlužníkem *vedle* osoby, která přistoupila k závazku (kumulativní intercese) a změna závazku spočívá v tom, že na dlužnické straně vznikla dlužnická solidarita, (ev. že se rozšířila dlužnická solidarita stávající). Kumulativní intercese je způsobem právního zajištění závazku v onom širokém slova smyslu. Jde o postup velmi blízký ručitelem závazku: stejně jako ručení vzniká i bez souhlasu dlužníka, vzniká tak i přistoupení k závazku. Osoba přistupující k závazku však na rozdíl od ručitele je zavázána *vedle* původního dlužníka *společně a nerozdílně*. Z hlediska věřitele proto kumulativní intercese může být atraktivnějším způsobem následného zajištění závazku než ručení.

Předpokladem privativní intercese je *souhlas věřitele*, daný buď původnímu dlužníkovi, nebo tomu, kdo dluh hodlá převzít¹⁶. Pokud někdo převezme dluh smlouvou s věřitelem, *ale bez dohody s dlužníkem*, závazek původního dlužníka nezaniká a věřitel tím získá dalšího solidárního dlužníka (to je už případ kumulativní intercese). Převzetím dluhu (ani přistoupením k závazku) *se obsah závazku nemění*.

Smlouvy o převzetí dluhu (s dlužníkem) i o přistoupení k závazku (s věřitelem) musejí být uzavřeny v zájmu právní jistoty všech stran *pisemně*. Tentýž požadavek lze dovodit z povahy věci pro formu souhlasu osoby, poskytující zajištění dluhu, se změnou v osobě dlužníka. Jde vlastně o převzetí ručení, bankovní záruky, uznání závazku apod. vůči jinému dlužníkovi a tyto další formy ručení vyžadují ke vzniku písemnou formu.

Osoba poskytující zajištění tak neučinila „bianco“, ale ve vztahu ke zcela konkrétnímu věřiteli a zejména dlužníkovi; proto musí mít právo při změně dlužníka se zajišťovacího závazku zprostit. Pokud osoba, která zajišťovala dluh, nedá výslovný a písemný souhlas se změnou dlužníka, dojde ke změně závazku nejen v osobě dlužníka, ale i v tom, že převzatý dluh není zajištěn (resp. není zajištěn původním způsobem) Nutnost souhlasu zajišťovatele dluhu je zákonem předepsána jen při změně v osobě dlužníka (srov. § 532 obč. zák.). Z toho se dá dovodit, že při přistoupení k závazku (kumulativní intercesi) se takový souhlas nepožaduje. Právní úprava má zcela pragmatické pozadí – přistoupením dalšího dlužníka se totiž situace osoby poskytující zajištění může jen zlepšit.

Občanský zákoník předvídá i možnost, že se *třetí osoba* s dlužníkem dohodne, že *splní jeho závazek vůči věřiteli* (§ 534 obč. zák.). I když toto ustanovení je systematicky

¹⁶Srov. však výjimku u smlouvy o prodeji podniku v § 477 odst. 3 obč. zák.

zařazeno pod marginální rubrikou o změně v osobě věřitele nebo dlužníka, o žádnou změnu v subjektech závazku se nejedná. Takový závazek působí jen mezi dlužníkem a zavazující se třetí osobou. Věřiteli z takové dohody žádné přímé právo nevznikne. Tím se mj. tento případ „soukromého obligačního převzetí dluhu“ liší od ručení, z něhož vznikají věřiteli za jistých podmínek přímá práva.

Změnou závazku v osobě dlužníka není ani případ, kdy *třetí osoba poskytne plnění za dlužníka* (srov. § 332 odst. 1 obč. zák.). Třetí osoba plní *dlužníkův* závazek a dlužník zůstává stranou povinnou. Určitá změna v obsahu původního závazku však přece jen nastane, neboť v při takovém způsobu plnění má věřitel ze zákona (byť z ustanovení dispozitivního) právní povinnost, kterou dříve neměl (převést na třetí osobu všechny své důkazní prostředky proti dlužníkovi).

Poukázka a poukázka na cenné papíry

Poukázka (assignace) je *trojstranný právní vztah* deklarovaný cenným papírem, na jehož základě je jedna strana (poukazník, asignatář) oprávněna vybrat plnění u druhé strany (poukazaného, asignáta), který je povinen splnit závazek na účet strany třetí (poukazatele, asignanta).

Poukázka může být vhodným právně technickým *nástrojem oběhu cenných papírů* (zejména cizích směn a šeků), prostředkem *inkasa* a formou poskytnutí *úvěru*. Změna v subjektech závazkového vztahu spočívá v tom, že mezi dlužníka (poukazatele) a věřitele (poukazníka) vstupuje na základě jednostranného úkonu dlužníka třetí osoba (poukazaný), která věřiteli poskytne plnění na účet poukazatele (výstavce poukázky). Funkce poukázky je širší, než pouze umožnit změnu v účastnících závazkového vztahu. Její charakter skýtá prostor pro specifický *způsob splnění závazku* jejím prostřednictvím a vystavení poukázky může mít i funkci *zajišťovací*.

Poukázka na cenné papíry se blíží sménce. Stejně jako směnka může být poukázka na cenné papíry převáděna indosamentem (rubopisem), zní-li poukázka „na řad“. V tom případě přecházejí všechna práva a povinnosti z poukázky na osobu, která je uveden v indosamentu a poukázka na cenné papíry tak může získat stejně jako směnka samostatný pohyb, nezávislý na původním výstavci.

Adresát poukázky je povinen plnit tomu, v jehož prospěch byla vystavena nebo na koho byla převedena. Osoba, která je poukázkou zavázána k plnění, má tuto povinnost jen proti vydání kvitance (pisemného potvrzení) na plnění (na převod cenných papírů uvedených na poukázce). Tato osoba může proti osobě oprávněné rubopisem z poukázky uplatňovat jen takové námitky, které vyplývají z obsahu poukázky nebo z vlastních vztahů k osobě oprávněné. Zákon stanoví pro některé otázky (viz § 542 obč. zák.) přímou použitelnost předpisů o směnkách (zákon směnečný a šekový, č. 191/1950 Sb.).

III. Pactum dissolvere?

Již tradičním se stalo zdánlivě banální konstatování, že smlouvy vznikají proto, aby byly splněny. Motivy uzavření smlouvy však mohou být košatější. Uzavření smlouvy se

záměrem poctivě splnit závazky z ní vyplývající bývá pravidlem v podmínkách, v nichž je smlouva výsledkem dobrovolného, vážného a svobodného projevu vůle kontrahentů. Omezení této podmínky může být buď obecným důsledkem systémovým (direktivní centralizovaná ekonomika) nebo i důsledkem vad vůle a limitace skutečné smluvní svobody v konkrétním případě („kontraktace“ v podmínkách lsti, nátlaku, omylu apod.).

V minulosti direktivní ekonomiky se často stávalo, že hospodářské smlouvy byly uzavírány ne proto, aby byly splněny, ale proto, že na základě zákonem stanovené kontraktální povinnosti zkrátka uzavřeny být musely. Souhlas s uzavřením smlouvy byl často nahrazován rozhodnutím hospodářské arbitráže v zájmu mechanického dodržení zákona i v takových případech, kdy bylo zřejmé, že už jen z kapacitních důvodů na straně výrobce (a z plánem přidělených zdrojů) smlouva objektivně splněna být nemůže. Smlouvy bývaly často reálně nesplnitelné, ev. splnitelné pouze částečně.

Motiv uzavírání smluv mohl spočívat i v tom, že typicky dodavatel prokazoval pokrytí své produkce i formálně (bez reálné vůle stran k plnění) uzavřenými odbytovými smlouvami, a tak se mohl bránit proti nebezpečí vnučené povinné kontraktace s dalšími zájemci o jeho produkci.

Jiným důvodem k uzavření smlouvy, který už není vyhrazen jen netržní příkazové ekonomice, může být např. snaha mít smlouvu uzavřenou jako záložní řešení pro snížení vlastního rizika. I při zakalkulování ev. sankce za nesplnění některé „nadkapacitní“ smlouvy může být takové řešení pro výrobce výhodnější než smluvně nezajištěný odbyt, resp. spolehání se na výhodné smlouvy s nejistými partnery. Se stejným hlavním efektem právní jistoty pro sebe (navíc vylepšeným odstraněním hrozby odpovědnostních důsledků) a přitom obchodně etičtěji lze dnes takové situace řešit lépe např. za pomoci (dříve nepřipustných) podmíněných smluv.

V pozadí smlouvy může být konečně i podvodný úmysl získat předem proti plnění a neposkytnou adekvátní (nebo žádné) plnění. Z těchto a dalších možných pseudomotivů, s nimiž mohou někteří partneři přistupovat k uzavírání smluv, vyplývá, že i zánik taktó vzniklých závazků bude s velkou pravděpodobností jiný než obligátní splnění. Důvody, pro něž závazky občas zanikají jinak než se předpokládalo, nemusí pramenit z bezskrupulóznosti partnera, ale mohou být i zcela objektivní (nemožnost plnění, zmaření účelu smlouvy, smrt smluvního partnera apod.) a někdy může být zánik závazku jinak než splněním (např. vzhledem ke změně hospodářských poměrů stran a tržní situace) ve společném zájmu obou kontrahentů.

Kromě splnění jako optimálního způsobu zániku (jehož opakem je nesplnění, spojené s nepříznivými odpovědnostními následky pro porušitele práva) musí tedy právo upravovat i řadu jiných možných způsobů zániku závazku. Právní úprava zániku závazků je obsažena jednak souborně v občanském zákoníku (§ § 559 – 587) i v obchodním zákoníku (§ § 324 – 364) a kromě toho obsahují oba kodexy speciální úpravu zániku závazků u některých smluvních typů.

Zánik závazku jinak než splněním

Tento způsob zániku nelze zaměňovat se zánikem závazku při uspokojení věřitelova nároku. Záměna někdy plyne z faktu, že některé případy zániku nesplněného závazku

mají obdobné důsledky jako jeho splnění, neboť dochází k *uspokojení věřitele* (započtení pohledávek, dohoda, splnutí, narovnání), při jiných způsobech zániku *věřitelův nárok uspokojen není* (nemožnost plnění, výpověď, neuplatnění práva).

V některých případech zanikne závazek jen *jedné strany* (započtení) a v jiných zanikají závazky *obou stran* (prekluze).

U některých způsobů zániku existuje povinnost *vrátit plnění* dříve poskytnuté (odstoupení od smlouvy, zmaření účelu smlouvy) a v jiných se zánik závazku plnění již poskytnutého *nedotýká* (splnutí, zásadně též nemožnost plnění).

Některé způsoby zániku jsou *jednostranné* (výpověď, započtení, uložení do úřední úschovy) a jiné *dvoustranné* (dohoda, narovnání).

Někdy tedy závazek zaniká jako důsledek *projevu vůle*, a to projevem jednostranného, bez souhlasu nebo dokonce přímo proti vůli druhé strany (výpověď, započtení, neuplatnění práva) a nebo dvoustranného, ve vzájemném konsensu (narovnání), jindy jako důsledek *objektivní právní skutečnosti* (nemožnost plnění, uplynutí času).

Některé z volných způsobů zániku vyžadují ke své platnosti v závislosti na způsobu vzniku závazku *písemnou formu* (dohoda, narovnání, odstoupení od smlouvy, výpověď) a některé způsoby zániku (ať už subjektivní nebo objektivní) jsou již svou povahou *bezformální* (neuplatnění práva, uplynutí doby, nemožnost plnění). V praxi jsou jednotlivé způsoby zániku zpravidla kombinací těchto a dalších možných klasifikačních kritérií. Znáčná míra dispozitivnosti právní úpravy umožňuje smluvním stranám dosahovat v závislosti na svém ekonomickém postavení a na svých právních dovednostech velmi variabilní a různě výhodná řešení¹⁷.

Započtení pohledávek

Započtení (kompensace) je většinou zařazováno mezi způsoby zániku závazku jinak než splněním, i když z hlediska věřitele je tento způsob zániku srovnatelný se splněním, neboť věřitelův nárok bývá uspokojen. Z určitého pohledu se dá započtení vykládat též jako specifický způsob změny závazku v obsahu (mění se jednostranně nebo dohodou způsob a čas placení). Započtením zanikají vzájemné pohledávky stejného druhu mezi týmiž stranami, pokud se kryjí. Závazek jedné ze stran zaniká započtením jen do výše, v níž se vzájemné pohledávky kryjí a zbytku závazku, který nebyl součástí kompensace, se započtení nedotýká.

Právní úprava započtení pohledávek je kombinací obecné občanskoprávní úpravy a speciální úpravy obchodněprávní. Umožňuje jak započtení *jednostranným právním úkonem* bez souhlasu (i proti vůli) druhé strany (compensatio necessaria), tak i započtení *dohodou stran* (compensatio voluntaria).

Započítávání pohledávek je možné jen u vztahů mezi *týmiž stranami*. Toto vymezení by někdy mohlo zmást podnikatele, kteří jsou jako fyzické osoby jednak občany a jednak podnikateli a v obou těchto rovinách mohou mezi fyzickými osobami vznikat právní vztahy (občanskoprávní a obchodněprávní). Ani přes svádějící „personální unii“ dlužníka

¹⁷Srov. inspirativní postřehy k této i jiným otázkám v knize P. Hajna „Jak uzavírat obchodní smlouvy“ (Linde, Praha 1992), str. 96 – 143.

a věřitele v občanskoprávních a obchodněprávních vztazích není možné pohledávky vzniknuvší z různých vztahů mezi fyzicky týmiž (ale právně různými) subjekty jednostranně započítat.

Předpokladem *započtení dohodou* je pouze ta skutečnost, že jde o pohledávky vzájemné – nemusí jít ale o pohledávky na plnění stejného druhu, neboť § 364 obch. zák. je ve vztahu k § 580 obč. zák. lex specialis. Prakticky jsou započítávány vzhledem ke své stejnorodosti jen pohledávky peněžité, i když teoreticky nic nebrání tomu, aby byly započteny i pohledávky, jejichž předmětem jsou zastupitelné věci téhož druhu. Započtení je tedy možné i u pohledávek na plnění různého druhu, pohledávek promlčených, pohledávek splatných vůči nesplatným i pohledávek ve směnitelné měně proti pohledávkám v konvertibilní měně.

Kompensace *jednostranným právním úkonem* předpokládá kromě *vzájemnosti* pohledávek též jejich *vymahatelnost u soudu*. Je-li pohledávka již promlčena, je přesto započitatelná, pokud promlčení nastalo teprve po době, kdy se pohledávky staly způsobitelnými k započtení (kompensabilními).

Dalším předpokladem je, že obě pohledávky jsou *splatné (dospělé)*. Započtení pohledávky splatné vůči pohledávce nesplatné je přípustné i v případě, že dlužník není schopen plnit své peněžité závazky, nebo pokud pohledávka není splatná *jenom* proto, že věřitel odložil na žádost dlužníka dobu splatnosti jeho závazku, aniž se změnil jeho obsah (došlo ke změně závazku v čase plnění dohodou).

Předpokladem kompensability pohledávek je i skutečnost, že žádná z nich *není vyloučena ze započtení* ani dohodou, ani zákonem.

Při *jednostranném* započtení musí jít přirozeně o vzájemné pohledávky, jejichž plnění je *stejného druhu* (§ 580 obč. zák.).

Dohoda stran

Princip svobodné a autonomní smluvní vůle se projevuje i v tom, že svobodně projevou vůli uzavřená smlouva může být jako celek kdykoliv dohodou stran změněna nebo zrušena (a nebo jsou v jejím rámci změněny nebo zrušeny jen jednotlivé závazky). Rozvazovací dohoda stran může být buď *přímým* a sama o sobě dostačujícím důvodem zániku závazku (např. narovnání a privativní novace), nebo je k zániku závazku potřebné, aby nastala ještě *další skutečnost* předvídaná dohodou (většinou v rámci smlouvy, kterou se závazek zakládá). Z tohoto hlediska je na existenci určitých náležitostí obsahu dohody závislá možnost použití několika jiných způsobů zániku závazku, které nelze využít jen na základě jejich zakotvení v zákoně, ale k nimž je třeba jistého smluvního ujednání nebo alespoň prohlášení v rámci smlouvy. Do této kategorie způsobů zániku závazku patří zejm. zánik závazku uplynutím času, odstupné a zmaření účelu smlouvy.

Dohoda stran může být přirozeně i určitou pojistkou, která naopak zánik závazku z jiných (dispozitivními ustanoveními zákona předvídaných) důvodů *vylučuje* (nejčastěji jde v praxi o zákaz výpovědi).

Zvláštním způsobem zániku závazku dohodou, který neznamená jen zrušení původního závazku, ale současně založení závazku nového, je tzv. *privativní novace*. Aniž je to

výslovně v zákoně stanoveno, je zřejmé, že pokud nový závazek obstoje vedle závazku dosavadního, nepokládá se dosavadní závazek za zaniklý. Pak se jedná o případ tzv. *kumulativní novace*.

Prominutí dluhu (ev. vzdání se práva) není jednostranným úkonem, jak by se mohlo z názvu tohoto institutu dovozovat, ale dvoustranným právním úkonem (dohodou), jímž se věřitel *písemně* vzdává svého práva nebo promíjí dluh. V praxi většinou nejde o prominutí celého dluhu, ale jen jeho části. Bez souhlasu dlužníka nelze takový úkon platně učinit. Plnění povinnosti ze závazku není totiž jen povinností, ale i právem dlužníka, který navíc k řádnému splnění závazku může mít řadu různých (a to nejen ekonomických) motivů. Prominutí dluhu může být využito i jako specifický zajišťovací a nátlakový prostředek na dlužníka, je-li spojeno s vhodnými rozvazovacími podmínkami (např. prominutí dluhu pro případ další dohody a bez vlivu na případný spor).

Vzdání se práv, která mohou vzniknout teprve v *budoucnosti* (nejsou v době uzavření dohody známa), je kogentním ustanovením § 574 obč. zák. stíháno sankcí *neplatnosti*. Protože obchodní zákoník tuto smluvní formu zániku závazku neupravuje, použije se zákaz vzdání se budoucích práv vzhledem k ustanovení § 1 odst. 2 obč. zák. i ve vztazích upravených obchodním zákoníkem.

Vzdání se práva je institut vztahující se k právu v okamžiku dohody existujícím. Vzdání se práva ani prominutí dluhu nemůže nastat jednostranně, bez souhlasu druhého účastníka závazkového vztahu. Taková možnost by mohla vyplýnout jediné z dohody stran (a pak by šlo o jednostranný úkon), která by se navíc nesměla týkat vzdání se práv budoucích. Závazek může zaniknout jen z důvodů v zákoně uvedených nebo na základě souhlasného projevu vůle účastníků právního vztahu. Tím je zabezpečeno dodržování zásady o *závaznosti smluv*, která je základním pilířem soukromého práva (*zásada pacta sunt servanda*).

Narovnání

Narovnání (*transactio*) je někdy chápáno jako druh novace závazku. Tak jako při privativní novaci je při narovnání dosavadní závazek nahrazen závazkem novým, ale s tím rozdílem, že se tím řeší určité pochybnosti nebo vzájemný rozpor mezi stranami, týkající se existujícího závazku mezi stranami. Narovnání může být praktické např. při řešení neshod mezi stranami o jakost poskytnutého plnění.

Obsah narovnání je širší než u privativní novace, neboť narovnáním může být závazek také zrušen a nahrazen novým, ale navíc lze závazek i modifikovat (narovnání lze chápat i jako druh změny závazku v obsahu), lze v jeho rámci postupovat pohledávky a přejímat dluhy (změna závazku v subjektech) a je možné jednat i o věcných právech v původním vztahu ohlihačně nedotčených.

Hlavním účelem narovnání je odstranění spornosti práv mezi stranami. Má-li dojít s cílem vyjasnění vzájemných vztahů mezi partnery k tzv. *generálnímu (všeobecnému) narovnání*, které upravuje veškerá práva mezi stranami, chrání zákon (§ 585 odst. 1 obč. zák.) dobrou víru obou účastníků a deklaruje neplatnost dohody o takových právech, na něž účastník nemohl pomýšlet. Další pojistku představuje v takovém případě domněnka, že

při generálním narovnání se upravují jen práva z toho právního vztahu, v němž vznikla spornost nebo pochybnost. I jiných vztahů se narovnání týká jen v případě, že to z obsahu narovnání *nepochybně* vyplývá.

Přistoupení k narovnání není povinností žádné ze stran. Zájem upravit práva k jinému subjektu může být též silnější u jednoho z partnerů a nebo může být výslovně jednostranný. Proto není vyloučeno požadovat za uzavření smlouvy o narovnání *úplatu*.

Uplynutí doby

Závazek může zaniknout uplynutím doby jen v tom případě, že je *určitá doba platnosti závazku* stanovena buď dohodou nebo zákonem, ev. vyplývá-li z povahy vztahu (případně konkretizované i uvedením účelu smlouvy). Omezení doby platnosti závazku nelze zaměňovat se stanovením lhůt pro jiné účely v rámci závazku a nebo v souvislosti s jeho vznikem, změnou či zánikem jako např. lhůt ke splnění (lhůta splatnosti, dospělosti závazku) nebo k provedení určitých úkonů (např. lhůta předkládací, akceptační, reklamační, výpovědní aj.).

Jde tedy o způsob zániku takového závazku, při jehož vzniku bylo zřejmé, že jde o *dočasně* existující právní vztah, a nebo kdy se na dočasnosti právního vztahu, zamýšleného původně na dobu neurčitou, strany dohody později. Podle způsobu stanovení doby trvání závazku je možno v abstraktní poloze zánik závazku uplynutím času chápat též jako druh zániku závazku dohodou (nebo ze zákona) s odkládací podmínkou uplynutí určité doby.

Ať už je doba platnosti právního vztahu stanovena dohodou nebo zákonem, je její uplynutí *objektivní* skutečností a závazek tímto okamžikem zaniká, aniž je k tomu potřebná další právní skutečnost. K faktu uplynutí doby a zániku závazku z tohoto důvodu by měl též soud přihlídnout i bez námítky dlužníka.

Sjednání závazku na dobu určitou (ev. stanovení platnosti závazku na určitou dobu dispozitivním ustanovením zákona) přirozeně nevylučuje možnost odvrátit (odsunout) zánik závazku uplynutím doby *pozdější dohodou* o změně doby platnosti závazku. Časově limitovaný závazek nevylučuje v zásadě též *jiné způsoby zániku* než uplynutím času (dohodu stran, nemožnost plnění, zmaření účelu smlouvy), avšak s výjimkou výpovědi, ledaže by výpověď byla stranami výslovně sjednána jako způsob zániku i u závazku uzavřeného na dobu určitou.

Nemožnost plnění

Povinnost dlužníka plnit zanikne, stane-li se plnění nemožným (§ 575 odst. 1 obč. zák.). Jde o *následnou* nemožnost plnění, která nastala až po vzniku závazku, jehož splnění bylo původně možné. Pokud by plnění bylo nemožné již od počátku, závazek by vůbec nevznikl, neboť smlouva již by se závazek měl založit, by byla podle § 37 odst. 2 obč. zák. neplatná.

Nemožnost plnění, má-li vést k zániku závazku, musí být dále *objektivní*, nezávislá na osobě nebo na vůli dlužníka. Závazek tak nezanikne pro nemožnost plnění, pokud je dlužník platebně nezpůsobilý, ať zaviněně nebo nezaviněně. Nemožnosti plnění se nemůže dovolávat někdo, kdo ji sám způsobil nebo kdo objektivně neexistující nemožnost plnění předstírá.

Nemožnost plnění musí být *trealá*; zánik závazku nemůže být vyvolán nemožností přechodnou (dočasnou).

Plnění může být nemožné *fakticky* (jako důsledek přírodní zákonitosti) nebo *právně* (pokud právní předpisy plnění zakazují nebo je vážou na úřední povolení, které nebylo uděleno).

Nemožnost plnění způsobující zánik závazku může být *částečná, dílčí* (nedotýká-li se celého plnění) nebo *celková*.

Negativní vymezení nemožnosti plnění s platností i pro obchodní vztahy provádí demonstrativním způsobem § 575 odst. 2 obč. zák. Plnění *není nemožné*, zejména pokud je lze uskutečnit za jakkoliv *ztížených podmínek* (včetně zvýšení nákladů spojených s plněním) nebo až *po sjednaném čase*. Tzv. ekonomická nemožnost plnění je proto jen jeho nevýhodností pro dlužníka, ale nezpůsobuje zánik závazku. To však nevylučuje možnost dohody stran o takovém důvodu zániku závazku, která se může skrývat třeba pod tzv. valorizační nebo protiinflační doložkou.

Plnění není nemožné ani tehdy, je-li proveditelné *pomocí jiné osoby* (§ 352 odst. 1 obch. zák.). Zánik závazku může nastat jen v případě, že plnění není možno poskytnout ani prostřednictvím třetí osoby (je vázáno na jedinečné vlastnosti a schopnosti dlužníka), což může vyplýnout z charakteru plnění i bez výslovného ujednání nebo za předpokladu, že možnost poskytnutí plnění třetí osobou byla smluvně vyloučena (a to lze z různých důvodů učinit i bez existence úzkého vztahu kvality plnění a osoby dlužníka).

Positivní vymezení *právní nemožnosti plnění* obsahuje § 352 odst. 2 obch. zák. Plnění se považuje za nemožné, pokud byly *po uzavření smlouvy* vydány *právní předpisy* (z povahy věci vyplývá, že jde o kogentní právní normy), jejichž účinnost není časově ohraničená, a které zakazují dlužníkovi chování k němuž se zavázal a nebo pokud dlužníkovi nebylo navzdory jeho řádné žádosti uděleno předpisy vyžadované *úřední povolení*.

Stane-li se nemožným pouze *část plnění*, má to v obchodních vztazích (na rozdíl od obecné úpravy v občanském zákoníku) specifické důsledky. Závazek *zanikne jen v té části, v níž je plnění nemožné*, v ostatním je závazek *nedotčen* a nezanikne ani v případě, že by z povahy smlouvy či účelu plnění vyplývalo, že plnění zbytku závazku nemá pro věřitele žádný hospodářský význam.

Smrt dlužníka nebo věřitele

Přestože smrt dlužníka nebo věřitele je jako typicky občanskoprávní způsob zániku závazku upravena jen v občanském zákoníku, přichází v úvahu i jako způsob zániku závazku ve vztazích upravených obchodním zákoníkem. Může jít o případy tzv. absolutních (§ 261 odst. 3 obch. zák.) nebo fakultativních obchodů (§ 262 obch. zák.) nebo i tzv. obchodů relativních (§ 261 odst. 1 a 2 obch. zák.), v nichž jeden nebo více účastníků jsou fyzické osoby. Smrt podnikatele – fyzické osoby (typicky drobného živnostníka, který nepodniká v rámci obchodní společnosti) může za určitých okolností ovlivnit trvání závazku, jehož byl účastníkem.

Smrt (byť třeba způsobená úmyslně) se považuje za právní událost (objektivní právní skutečnost) a zánik závazku spojuje zákon při splnění určitých podmínek již jen s ní

samotnou, bez vztahu k nějakým následným volným projevům druhého účastníka nebo ev. dědiců. V důsledku smrti dlužníka nebo věřitele může dojít k situaci redukovatelné na *objektivní následnou nemožnost plnění*. Jako zánik závazku v důsledku nemožnosti plnění (a nikoliv jako zánik závazku pro smrt dlužníka) bude třeba posuzovat situaci, kdy si věřitel vymíní, že požaduje od dlužníka plnění výlučně prostřednictvím jeho konkrétního pracovníka nebo zaměstnance, který po uzavření dohody zemře (osoba určená k provedení dlužníkovy povinnosti totiž sama není dlužníkem).

Podmínkou, která je vedle objektivního faktu smrti dlužníka nebo věřitele nutná k zániku závazku, je *vázanost závazku jen na osobu dlužníka nebo věřitele*, jinak závazek zásadně nezaniká.

Obchodní zákoník zánik závazku zánikem *subjektu – právnické osoby* výslovně jako zvláštní způsob zániku závazku neupravuje. Pokud obchodní společnost (nebo třeba i státní podnik) zanikne *bez likvidace* (splnutím, sloučením nebo rozdělením), přejdou práva a povinnosti zaniknuvšího subjektu na příslušné obchodní společnosti¹⁸.

Při zániku právnické osoby *s likvidací* (bez právních sukcesorů) se vypořádají majetkové poměry zrušené právnické osoby a likvidace končí uspokojením *všech pohledávek* věřitelů nebo dostatečným *zajištěním* pohledávek sporných. Pokud by se zjistilo, že majetek likvidované společnosti je předlužen a že není možné uspokojit pohledávky všech věřitelů, je likvidátor povinen ze zákona podat návrh na *prohlášení konkursu*. Teprve v části závazků neuspokojených ani v rámci konkursního řízení by se snad dalo hovořit o jejich zániku zánikem dlužníka.

Zmaření účelu smlouvy

Požadavek právní jistoty v obchodních vztazích a požadavek právní závaznosti smluv (zásada *pacta sunt servanda*) znamenají, že závazek zásadně nezanikne ani v situaci, kdy dojde k zásadní změně okolností oproti stavu v okamžiku uzavření smlouvy. Stobré uplatňování tohoto principu by mohlo za určitých okolností vést k bezvýjimečné právní závaznosti i takových smluv, které by byly následkem změny okolností tzv. „proti zdravému rozumu“ a jistým paradoxním důsledkem by mohl být i strach před uzavíráním smluv.

Proto se ve velmi úzce a přísnými podmínkami vymezeném okruhu případů připouští uplatnění konkurenční zásady, že smlouva platí jen za předpokladu, že se podstatně nezměnily okolnosti, za nichž smlouva byla uzavřena (tzv. *clausula rebus sic stantibus*, která se uplatňuje ještě při úpravě *pacta de contrahendo*). Připuštění této zásady musí být jen velmi omezené a nesmí jí být plošně ohrožena zásada závaznosti smluv. Tato přísnost je namísto u podpůrné zákonné regulace – v souladu se zásadou smluvní volnosti naopak je možnost dohodou stran si použití klauzule „*rebus sic stantibus*“ rozšířit (např. formou různých rozvazovacích podmínek), ale i zúžit nebo úplně vyloučit.

Skromnou výjimkou ze zásady „*pacta sunt servanda*“ je i právní úprava zániku závazku zmařením účelu smlouvy (§ § 356 a 357 obch. zák.). S určitou licencí je možné tento způsob zániku závazku označit jako následnou nemožnost plnění vzhledem k základnímu

¹⁸Srov. § 69 odst. 3 a 4 obch. zák.

a explicitně vyjádřenému účelu smlouvy, a to v důsledku podstatné změny okolností. Závazek může zaniknout až za současného splnění (resp. existence) několika podmínek.

Musí dojít ke zmaření základního účelu smlouvy, tj. takového, který byl jedinou nebo hlavní pohnutkou k uzavření smlouvy a bez naděje na jehož dosažení by smlouva vůbec uzavřena nebyla. Zákon nerozlišuje, zda ke zmaření základního účelu došlo díky objektivní události nebo v důsledku jednání některé ze smluvních stran nebo třetí osoby.

Tento základní účel musí být ve smlouvě výslovně vyjádřen. Nestáčí dovozovat jej z povahy závazku nebo tvrdit, že byl nebo musel být druhé straně znám apod.

Zmaření výslovně ve smlouvě vyjádřeného základního účelu smlouvy musí být důsledkem podstatné změny okolností, za nichž byla smlouva uzavřena. Okolnosti nemusí být jen objektivní povahy, ale mohou spočívat např. i ve vztazích ke třetím osobám (odběratelům a subdodavatelům). Za podstatnou změnu okolností se však přitom podúrně ze zákona (§ 356 odst. 2 obč. zák.) nepovažuje změna majetkových poměrů některé ze stran a ani (jakákoliv) změna hospodářské nebo tržní situace. Určité změny situace mohou být však smluvně kvalifikovány jako takové, jejichž změna je vždy podstatná.

K oné podstatné změně okolností musí dojít až po uzavření smlouvy. Pokud by okolnosti byly změněny oproti představě jedné nebo obou smluvních stran již v okamžiku uzavření smlouvy, dala by se vzniklá situace (pokud by nešlo jen o omyl v pohnutce) posuzovat podle ustanovení o omylu (§ 49a obč. zák.).

Strana dotčená zmařením účelu smlouvy musí – chce-li dosáhnout zániku závazku z tohoto důvodu – odstoupit od smlouvy. I při splnění všech výše uvedených znaků nenastává tedy zánik závazků ex lege a objektivně, ale je třeba sukcesivní jednostranný právní úkon té strany, již byl zmařen účel smlouvy.

Na rozdíl od odstoupení z důvodu porušení práva druhou stranou (kde odstoupující nehradí škodu odstoupením vzniklou, protože vznikla v důsledku ne jeho, nýbrž partnerova protiprávního chování) odpovídá ze zákona strana odstoupující od smlouvy pro zmaření jejího účelu za škodu tím vzniklou. Smlouva může tuto otázku řešit odchylně.

Není-li jiné dohody, nemůže se odstoupující zbavit povinnosti k náhradě škody poukazem na to, že odstoupil v důsledku objektivních, nepředvídatelných a neodvratitelných okolností, které zmařily základní účel smlouvy. Nelze tedy zásadně uplatnit liberační účinek tzv. okolností vylučujících odpovědnost (§ 374 obč. zák.). Ustanovení § 357 obč. zák. je možné považovat za lex specialis ve vztahu k ustanovením § 373 a násl. o náhradě škody. Náhrada škody při odstoupení pro zmaření účelu smlouvy nepředpokládá totiž žádné porušení povinnosti ze závazkového vztahu jako je tomu při úpravě náhrady škody podle § 373 a násl. obč. zák. Odstoupení od smlouvy pro zmaření účelu smlouvy je jen realizací zákonem přiznaného oprávnění.

Povinnost k náhradě škody vzniklé odstoupením pro zmaření jejího účelu je tedy *subsidiárně* (ustanovení § 357 je dispozitivní) *absolutní* (zákon neposkytuje žádné liberační důvody). Pro tento případ je zřejmě nepoužitelné i kogentní ustanovení § 386 obč. zák. a dohoda o tom, že případná škoda se v případě odstoupení od smlouvy pro zmaření jejího účelu hradit nebude, se nestane neplatnou pro rozpor se zákonem.

Výpověď

Závazek v režimu obchodního zákoníku může zaniknout výpovědí, i když tento způsob zániku je upraven výlučně v občanském zákoníku. Smyslem výpovědi je zejm. umožnit smluvní straně ukončení závazku uzavřeného na dobu neurčitou, závazku s opakujícím se plněním a závazku zdržovacího i z jiných než objektivních důvodů či z důvodů protiprávního jednání druhé strany apod. Bezvýhradně lpění na zásadě „pacta sunt servanda“ by v takových případech znamenalo při neexistenci jiných rozvazovacích důvodů fatální neukončitelnost právního vztahu. Zájem druhé strany na právní jistotě a trvalosti právního vztahu lze i v situaci, kdy je výpověď zákonem připuštěna, vyjádřit smluvním omezením nebo zpřísněním podmínek výpovědi. Obchodní zákoník v některých případech (srov. např. § § 515, 532, 668, 679, 715 a další) stanoví u určitých smluvních typů výslovně jejich vypověditelnost, takže nedostatek dohody o této záležitosti nemá na újmu právní jistotě stran.

Výpověď je *jednostranným právním úkonem*, který k dosažení svého účinku (zániku vypovídáného závazku) nevyžaduje souhlas druhého účastníka právního vztahu.

Svojí povahou dispozitivní ustanovení § 582 obč. zák. předpokládá možnost zániku závazku výpovědí jen pro případy, že je obsažen ve smlouvě na dobu neurčitou a jehož předmětem je *nepřetržitá nebo opakovaná činnost nebo zdržení se (ev. strpění) nějaké činnosti*. Pochybnosti by mohla vzbudit otázka, zda je vzhledem k tomuto vymezení výpovědi občanským zákoníkem možné vypovědět i smlouvu uzavřenou na dobu určitou (samozejmě ještě před jejím uplynutím, neboť jinak by závazek již zanikl). Podle mého názoru to dispozitivní ustanovení § 582 odst. 1 umožňuje. Vypověditelnost smlouvy uzavřené na dobu určitou však musí vyplývat buď ze smlouvy nebo ji může stanovit i zákon¹⁹.

Odstoupení od smlouvy

Odstoupení od smlouvy v obchodních vztazích podléhá regulaci v obchodním zákoníku a právní úprava odstoupení v občanském zákoníku se nepoužije. V této souvislosti však opět narážíme na dosud jednoznačně nevyřešený interpretační problém, týkající se § 261 odst. 6 obč. zák. Přijmeme-li schizma odchylného režimu smluv na jedné straně a právních vztahů na druhé straně, vznikly by u některých smluv, upravovaných jako smluvní typy jen v občanském zákoníku (např. smlouvy o koupi nemovitosti, smlouvy nájemní, pojistné smlouvy, smlouvy o sdružení) velmi problematické situace a významné odchylky oproti smluvním typům (nebo i inominátním kontraktům) uzavřeným podle zákoníku obchodního, pokud by se vznik a obsah smlouvy posuzoval podle občanského zákoníku a jiné otázky (možnost změny a zániku, promlčení, odpovědnosti apod.) podle zákoníku obchodního. Akceptujeme-li převládající interpretaci, že slovo „smlouvy“ v ust. § 261 odst. 6 obč. zák. se interpretuje jako „vztahy“ (byť se zabezapřením k logice, která namísto jasného termínu „vztahy“ volí jiný jasný termín „smlouvy“ a pak jej jinak vykládá), znamená to, že právní vztahy, založené smlouvami upravenými jen v občanském zákoníku, budou plně podléhat režimu občanského zákoníku. Taková odchylka se

¹⁹Srov. zákon č. 116/1990 Sb. o nájmu nebytových prostor.

týká i právní úpravy odstoupení od smlouvy. Srov. např. rozdíl v důsledcích odstoupení podle § 48 odst. 2 obč. zák. (smlouva se ruší zásadně od jejího počátku) a podle § 349 odst. 1 obch. zák. (smlouva zaniká až s účinností právního úkonu odstoupení).

Protože odstoupení od smlouvy je *jednostranným právním úkonem*, tedy snáze zneužitelným projevem vůle (na rozdíl od objektivně podmíněného zániku závazku např. pro zmaření účelu smlouvy nebo pro následnou nemožnost plnění), musí být v právu vytvořeny takové zábrany, které by znemožňovaly jednostranně se zbavovat nevýhodné smlouvy a porušovat tak princip závaznosti smluv. Proto je *odstoupení možné jen v případech, které stanoví smlouva nebo zákon*.

Smluvní podmínky odstoupení nejsou specificky limitovány; jejich vyváženost je otázkou vzájemného poměru smluvních stran, které mohou svojí dohodou modifikovat i podmínky zákonné nebo je úplně eliminovat – všechna ustanovení obchodního zákoníku o odstoupení od smlouvy jsou totiž dispozitivní.

Obchodní zákoník váže možnost odstoupení zásadně na *porušení smluvní povinnosti* (a to buď stávající – srov. § § 345 – 346 obch. zák. nebo potenciálně hrozící – srov. § § 326 odst. 1, 348 obch. zák.) a jen výjimečně (a navíc dispozitivní normou) připouští odstoupení i v situaci, kdy smluvní povinnost porušena nebyla (srov. § § 356, 547, 552 obch. zák.). Můžeme tedy rozlišovat odstoupení od smlouvy jako odpovědnostní důsledek (sankci) za porušení smluvní povinnosti druhou stranou (která tím v důsledku porušení své povinnosti a odstoupení oprávněné strany ztrácí právo plnit) a odstoupení od smlouvy bez jejího porušení druhou stranou.

Sankční odstoupení od smlouvy má dvojitý režim v závislosti na tom, zda smluvní povinnost byla porušena podstatným nebo nepodstatným způsobem. Není přitom důležité, zda povinnost porušil dlužník nebo věřitel.

Za *podstatné porušení smlouvy* se považuje takové protiprávní jednání, o němž se dalo v době uzavření smlouvy přinejmenším předpokládat, že druhá strana v jeho důsledku *ztratí zájem na plnění* porušené povinnosti. Tato *předvídatelnost ztráty zájmu* druhého účastníka na plnění porušené povinnosti se nedá odvozovat jen z intelektuálních a prognostických schopností porušitele, ale musí být odvoditelná *objektivně z okolností*, za nichž byla smlouva uzavřena nebo z účelu smlouvy, který vyplynul z jejího obsahu.

Vzhledem k tomu, že zákon konstruuje vyvratitelnou domněnku, že v *pochybnostech* se porušení smlouvy považuje za *nepodstatné*, je vhodné určitý druh povinností (buď přímo ve smlouvě nebo v obchodních podmínkách) charakterizovat jako podstatné (resp. jako takové, jejichž porušení je podstatným porušením smlouvy). Jde o způsob právního zajištění závazku v širším slova smyslu, neboť se jím rozšiřují manévrovací možnosti rádné plnění účastníka závazkového vztahu.

Podmínky odstoupení od smlouvy jsou dalším argumentem pro výslovné uvádění účelu smlouvy do jejího textu. I když nemusí být porušením povinnosti přímo zmařen účel smlouvy (nešlo by o *podstatnou* změnu okolností) a nebyl by to důvod k odstoupení od smlouvy podle § 356 obch. zák., může být protiprávní jednání ve vztahu k nepochybným způsobem formulovanému účelu smlouvy podstatným porušením povinnosti a důvodem k odstoupení od smlouvy s rizikem náhrady ev. vzniklé škody na straně účastníka, který podstatným způsobem porušil povinnost.

Povinnost může být porušena podstatným způsobem i tehdy, došlo-li k tomu v důsledku okolností objektivních, nepředvídatelných a neodvratitelných (tzv. *vyšší moci*). Tato okolnost je důležitá pro zproštění se ev. odpovědnosti za škodu té strany, na jejíž straně takové překážky vznikly, nemá však vliv na právo oprávněné strany odstoupit od smlouvy (samozřejmě za předpokladu, že se strany pro takové případy práva odstoupení smluvně nezřekly).

Je-li povinnost porušena podstatným způsobem, může oprávněná strana odstoupit od smlouvy *ihned* a v tom případě musí povinné straně tuto skutečnost *bez zbytečného odkladu* poté, co se o porušení povinnosti dověděla, *oznámít*. V případě, že není odstoupení ve stanovené lhůtě povinné straně oznámeno nebo pokud oprávněná strana prohlásí, že na splnění porušené povinnosti i nadále trvá, není již možné okamžité odstoupení a dále lze postupovat jako při nepodstatném porušení smluvní povinnosti. Tato úprava brání eventuálním spekulacím odstupující strany a vychýlení rovnoprávného postavení obou účastníků.

Režim sankčního odstoupení od smlouvy při *nepodstatném porušení smluvní povinnosti* je pro odstupujícího přísnější a pro povinného účastníka mírnější. Odstoupení je v tomto případě možné jen při současné existenci dvou předpokladů, a to, že byla věřitelem poskytnuta *dodatečná přiměřená lhůta ke splnění* porušené povinnosti, a že *povinná strana* svoji povinnost ani v této lhůtě *nesplnila*.

Oznámí-li však strana, jež je v prodlení, že svoji povinnost *nesplní*, nastupuje opět režim odstoupení jako při podstatném porušení povinnosti a oprávněná strana může okamžitě po doručení takového oznámení odstoupit od smlouvy, aniž by stanovila dodatečnou lhůtu ke splnění. Pokud už byla taková lhůta stanovena, je možné po prohlášení prodávající strany odstoupit i před jejím uplynutím.

Dodatečná lhůta stanovená ke splnění porušené nepodstatné povinnosti musí být *přiměřená*. Tato přiměřenost bude záviset na postavení obou stran, na náročnosti a složitosti plnění a na naléhavosti potřeby oprávněné strany. Nepřiměřená nemusí být jen lhůta příliš krátká, ale i příliš dlouhá. Maximální hranici přiměřenosti bude představovat čtyřletá lhůta, v níž se právo odstoupit od smlouvy *promlčuje* (srov. § § 390, 393, 397 obch. zák.).

Pokud nebyla poskytnutá dodatečná lhůta přiměřená a oprávněná strana odstoupila od smlouvy po jejím uplynutí nebo pokud oprávněná strana odstoupila od závazku pro nepodstatné porušení smluvní povinnosti bez stanovení patřičné lhůty, nastávají účinky odstoupení až *marným uplynutím lhůty přiměřené*, která bývala měla být správně poskytnuta. Odstoupení od smlouvy lze zjednodušit i redukováním na *jediný právní úkon*, pokud strana poskytující dodatečnou lhůtu ke splnění prohlásí, že odstoupení nastane marným uplynutím dodatečné lhůty. Pokud tato lhůta byla nepřiměřená, nastanou účinky odstoupení uplynutím lhůty přiměřené (§ 350 odst. 2 obch. zák.).

Odstoupit od smlouvy lze výjimečně i tehdy, *nedojde-li k porušení povinnosti* druhé strany, takže odstoupení *nemá* v těchto případech *sankční charakter*. V této skupině možností lze rozlišovat dvě podskupiny, a sice případy včasného odstoupení ještě *před nepochybným porušením povinnosti* druhou stranou jako prevence rozsáhlejších důsledků potenciální (anticipované) protiprávnosti jednání druhého účastníka (§ 348 obch. zák.) a případy odstoupení *bez porušení povinnosti druhé strany*.

Zákon (§ 326 obch. zák.) rozlišuje právo až do poskytnutí dostatečného zajištění *odepřít plnění* (stane-li se po uzavření smlouvy zřejmým, že povinná stran nesplní svoji povinnost) a *právo odstoupit* od smlouvy, pokud zajištění není poskytnuto nebo pokud je dlužník v konkursu.

Důsledkem odstoupení od smlouvy je *zánik všech práv a povinností ze smlouvy*, tedy i těch, které již v rozsahu odstoupení byly splněny. Plnění poskytnuté před odstoupením od smlouvy musí být druhé straně vráceno. Zánik práv a povinností ze smlouvy se týká obou smluvních stran.

Odstupné

Odstoupení od smlouvy je typicky důsledkem porušení smluvní povinnosti druhé strany, resp. prevencí proti budoucímu jistému porušení práva smluvním partnerem. *Odstupné* je naproti tomu způsobem, jak lze smluvně rozšířit právně přípustné a mimoodpovědnostní možnosti zániku závazku a rozšířit si tak manévrovací prostor (např. vzhledem ke změnám na trhu) a dbát přitom i na oprávněné zájmy druhého partnera.

Poskytnutí odstupného je typickou *smluvní formou* zániku; žádná ze stran se nemůže ze závazku vyvázat jednostranně zaplacením jakkoliv vysokého odstupného, aniž by s tím druhý účastník souhlasil. Původně jednostranné a neplatné zrušení smlouvy zaplacením odstupného se však může stát právně relevantním, je-li druhou stranou akceptováno (jde potom o dohodu). Je samozřejmě možné, že dohoda o takové možnosti zrušení smlouvy nebude sjednána v rámci původní smlouvy, ale že bude účinná jakožto změna smlouvy dodatečně a nelze a priori vyloučit ani konkludentní vznik ujednání, tj. zaplacení odstupného, po němž se věřitel chová jako by smlouva nebyla uzavřena (jistější ovšem bude písemné prominutí dluhu).

Sjednání odstupného není vázáno na žádné porušení povinností některé ze stran. Jak dlužník, tak věřitel, mohou zrušit smlouvu zásadně jen zaplacením sjednaného odstupného a podáním zprávy druhému účastníkovi. Je však možné (a ve vztazích s neproověřeným partnerem i praktické a prozíravé) sjednat si vysokou smluvní pokutu za porušení povinnosti a její zaplacení koncipovat současně jako zaplacení odstupného.

Není-li jiné dohody, zaplacením odstupného se *smlouva ruší od samého počátku*, tj. od doby uzavření. Účinek je tentýž, jako by smlouva nikdy neexistovala, takže nároky na náhradu škody nebo na zaplacení smluvní pokuty v důsledku porušení smluvních povinností nepřicházejí v úvahu (nedohodnou-li se strany jinak).

Neuplatnění práva (prekluze)

Obchodní zákoník ve srovnání se zákoníkem hospodářským silně zredukoval možnosti zániku závazku prekluzí, ale úplně je nevyloučil. Zvláštní úpravu prekluze obchodní zákoník neobsahuje, takže se zásadně použije úprava prekluze v občanském zákoníku (§ 583 obč. zák.).

Případy, v nichž právo neuplatněním ve stanovené době zaniká, musejí být stanoveny *jen zákonem* a jejich *rozšiřování* na případy jiné (např. pomocí analogie nebo jiných

právních výkladových argumentů) *není přípustné*.

Splynutí (konsolidace)

Závazek zanikne i v případě, že jakýmkoliv způsobem splyne v jedné osobě právo se závazkem. Věřitel se např. může stát univerzálním dlužníkovým dědicem nebo může dojít mezi dlužníkem a věřitelským podnikem ke splynutí (fúzi), a tím zaniknou vzájemné pohledávky.

Při konsolidaci zaniká ze zákona, bez nutnosti další dohody, právo i závazek, pokud zákon nestanoví něco jiného (srov. § 584 obč. zák.).

Splynutí je vzájemným ztotožněním se osob dlužníka a věřitele z téhož právního vztahu a je třeba je odlišovat mj. od postoupení pohledávky, převodu práva i od započtení pohledávek.

* * *

Sureness or Flexibility of the Trade Agreement?

The paper deals with a traditional conflict of the legal principle of „pacta sunt servanda“ (agreements are to be kept), with the objective reality of the factual change of conditions of varying intensity, from which the contractual parties issue during contracting in the sphere of the private law.

The author evaluates in general the instruments of increasing legal safeguards and the limits of acceptability of the exceptions to the principle of contractual liability, with special focus on the application of the exceptional complementary clause of „rebus sic stantibus“ (conditions of otherwise unchanged circumstances).

The author analyses on the background of the amendments of the Civil and Commercial Code the individual cases of permitted changes in trade agreements, and ways of extinction of contracts on failing to comply with them. He follows from analyzing the motivation for failing to observe the contractual duties, and expounds some theoretical aspects of the applied legislative solutions, and is offering certain procedures for their application.